

Gramsci ve Devletin İki Görünümü

Mehmet Yetiş*

Antonio Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nde tartışmaya açtığı devlet kuramı, birbiriyle yakından ilişkili değişik inceleme alanlarının kuşatıcı bir sorunsal bağlamında eklemlenmesini hedefleyen bir dizi değerlendirme notunda geliştirilir. Marksist entelektüel-siyasal geleneklerin devlet alanındaki kuramsal çözümlmelerine aşına olanların kolaylıkla fark edebileceği üzere, söz konusu notlar toplamı, Gramsci'nin oldukça gelişkin biçimde eklemlendirilmiş bir açıklama modelini kurgulamaya çalıştığını göstermektedir. Daha başlangıç öncüllerinin oluşturulması sırasında bile, klasik-ortodoks eğilimin yöntemsel bakış açısının, sınıf kavramını merkezine alan bu yorumlama dizgesinin bütün başlıklarında açığa çıktığını saptayabiliriz. Bu notlarda, kendinde bir nesneye indirgenmeksizin kuramsallaştırılan devlet kavramı, tarihsel gelişmenin diyalektiğini dikkate alarak geliştirildiğini varsayabileceğimiz kuramsal bir bağlama yerleştirilir. Gramsci, Batı siyasal düşüncesinin önemli bir tartışma başlığını yeniden canlandırmak üzere, devlet-sivil toplum ikiliğini kendi siyaset kuramının kurucu öğelerinden birine dönüştürür.

Defterler'de ayrıntılı olarak tartışılan bu ikiliğe yakından bakıldığında, burada amaçlanan devlet kuramının, en genel hatlarıyla bile olsa, kapitalist bir toplumsal formasyonda sınıf egemenliğinin yeniden üretimi açısından, siyasal iktidarın oynadığı rolü açıklamaya yönelik olduğu ileri sürülebilir. Bu şekilde formüle edebileceğimiz temel sorunun nesnel kökenleri, aslında, Gramsci'nin entelektüel-siyasal deneyiminin de dikkate alınmasını gerektiren tarihsel bağlamda aranmalıdır. İtalya'nın ve öbür Batı ülkelerinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı tarihsel

* Doç. Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

deneyimler, gelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlarda devlet-sivil toplum ikiliğinin dışavurduğu yapısal ilişkiler konusundaki kuramsal çözümlemenin arkaplanını oluşturur. Gerçekten de, söz konusu dönemde birçok Avrupa ülkesinin yaşadığı sınıf savaşmaları ve iktidar kavgalarının nesnel sonuçları, bu ikilik üzerinde yeniden düşünülmesini gerektirmiştir. Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından Batı ülkelerinde patlak veren işçi ayaklanmalarının yenilgisi ve ardından faşizmin iktidara gelişi, Gramsci'nin devlet kuramının sivil toplum kavramıyla kurduğu zihin açıcı ilişkinin tarihsel arkaplanını anlamamızı kolaylaştırır. Bu dönemin yapısal koşullarının analizi, kapitalist sistemin yeniden üretiminde rol oynayan "organik" ilişki ve süreçlerin ayrıştırılmasını gerektiriyordu. Nitekim, 1919 ve 1920 yıllarında İtalya'nın özellikle kuzey bölgesini etkisi altına alan fabrika konseyleri hareketinin yenilgisi, siyasal ve toplumsal koşulların köktenci bir dönüşüm için henüz olgun olmadığını göstermiştir.

Gramsci'nin, somut tarihsel konjonktürün gereksinmelerine yanıt vermek amacını da taşıdığını kabul etmemiz gereken bu kuramsal girişiminin önemli bir bileşenini, tartışmanın felsefi ve yöntemsel temelleri bakımından belirleyici olan yapı-üstyapı metaforu bağlamında geliştirdiği, ekonomizm ve mekanik materyalizm gibi düşünsel yaklaşımların eleştirisi oluşturur. Böylece, *Defterler*'in siyaset kuramı alanındaki dikkat çekici katkıları arasında sayılan devlet kuramının, biri pratik diğeri teorik olmak üzere, iki ayrı düzlemde ilerlediği düşünülebilir. Birincisi, ağırlıklı olarak, Gramsci'nin aktif bir politikacı kimliğiyle yakından gözlemlediği tarihsel deneyimin yorumlanmasıyla ilişkilidir; ikincisi ise, belirli bir tarihsel dönemle sınırlandırılmayacak olan daha evrensel sorunların kuramsallaştırılmasına yöneliktir. Dolayısıyla, Gramsci'nin devlet kuramının başlangıç öncüllerinin, bir yandan tarih ve siyasal pratik alanındaki, diğeri yandan da felsefe ve siyasal kuram alanındaki eleştirel perspektife dayandığını saptayabiliriz.

Devlet-sivil toplum ikiliği konusundaki kuramsal yaklaşımın yöntembilimsel belirleyicileri, büyük ölçüde, sözünü ettiğim düzlemlerden ikincisinin içsel zorunluluklarına uygun olarak, geleneksel söylemde pek rastlamadığımız özgün bir terim olarak tarihsel blok (*blocco storico*) kavramı üzerinden biçimlenir. Bu kavramın dışarıda tutulduğu hiçbir çözümleme girişimi, Gramsci'nin devlet kuramını bütünüyle açıklığa kavuşturamaz. Aslında, *Defterler*'in kavramsal matrisinin diğeri bileşenlerinin de anlamlandırılması bakımından son derece kritik bir konumda bulunan tarihsel blok kavramını, Gramsci'nin temel sorunsalının düzenleyici bir ilkesi olarak görebiliriz. Bu makaledeki tartışmalara yol göstermek amacıyla kısaca formüle etmek gerekirse, tarihsel blok, ekonomik yapı (ya da temel) ile "karmaşık, çelişkili ve uyumsuz" üstyapılar bütünlüğünün organik

birliği olarak tanımlanabilir (Gramsci, 1971: 366).¹ Kavramsal düzeyde, Karl Marx'ın *gnoseolojik* (bilgikuramsal) değer taşıyan klasik yapı-üst yapı metaforunu yeniden üreten bu terim, toplumsal formasyon çözümlemesinin bütünselci bir bakış açısına dayandırılmasına olanak tanır.

Böylece, nesnel süreçlerin soyutlama düzleminde sınıflandırılmasını kolaylaştırmak amacıyla formüle edilen yapı ve üstyapı kerteleri, birinden diğerine doğru tek-yönlü nedensellik ilişkisi içerisinde anlamlandırılmaktan kurtulur. Gramsci, mekanik materyalizme yönelttiği eleştirinin düşünsel öncülleri araştırıldığında açıkça ortaya çıkacağı üzere, tarihsel blokun kerteleri arasındaki “zorunlu karşılıklılık”ın dikkate alınmasını önerir. Kendi ifadesiyle “gerçek diyalektik süreçten başka birşey olmayan bu karşılıklılık” (1971: 366), yalnızca tarihsel blokun iki kurucu kertesinin değil, üstyapısal kerte de konumlandırılan devlet-sivil toplum ikiliğinin kuramsallaştırılması bakımından da belirleyicidir. Ekonomi alanından siyasal alana diyalektik geçişi önemseyen bir perspektif, ancak, kuramsal düzeyde üretilen soyut gerçekliğin farklı kerteleri arasındaki organik birliğin kurulmasıyla olanaklıdır. Gramsci, bu nedenle, üstyapılar kuramının iki önemli uğrağı olarak kurguladığı devlet ve sivil toplumu, karşılıklı etkileşim mantığına uygun bir biçimde ele alır; bu uğraklar arasındaki bağıntıyı çatışkı (*antinomy*) olarak değil, diyalektik bir ikilik (*dichotomy*) olarak yorumlar.² *Defterler*'in dağınık notlarında bulunan devlet kuramına ilişkin her açıklama girişimi, bu yöntemsel saptamayı göz önünde bulundurmalıdır. Böyle bir yorumlama tarzı, Gramsci'nin, tarihsel blokun değişik uğraklarını dar anlamda ekonominin gölgegörüngüsel (*epifenomenal*) yansıması olarak betimleyen mekanik materyalizm karşısında neden eleştirel bir tutum sergilediğini de açıklar.

Gramsci'nin devlet konusundaki kuramsal yaklaşımının çıkış noktasına daha yakından baktığımızda, siyaset kuramının tarihsel geçmişinden süzülüp gelen o eski sivil toplum-devlet ikiliğinin yeniden kullanıma sokulduğunu hemen görebiliriz (Femia, 1987: 26). Oluşturmaya çalıştığı sorunsalın başlangıç öncüllerinden birini, tarihsel blokun kapsamına yönelik ünlü panoramik açıklamasını geliştirirken formüle eder: “Şu anda yapabileceğimiz, iki temel üstyapısal ‘düzey’ saptamaktır: birincisi sivil toplum olarak adlandırılabilir, ki genellikle ‘özel’ diye anılan organizmalar bütünlüğüdür bu; ikincisi, ‘politik toplum’ ya da ‘devlet’tir. Bu iki düzey, bir yanda egemen grubun toplum üzerinde uyguladığı ‘hegemonya’ işlevine, diğer yanda devlet ve ‘hukuki’ hükümet aracılığıyla uygulanan ‘doğrudan tahakküm’ ya da komuta işlevine karşılık gelir” (Gramsci, 1971: 12). Bu alıntı,

1 Gramsci, üstyapısal kertenin “karmaşık, çelişkili ve uyumsuz” doğasını *Defterler*'de sürekli vurgular (ayrıca bkz. Martin, 1998: 82).

2 *Defterler*'in kavramsal matrisini birçok diyalektik ikilik oluşturur: yapı-üstyapı, zor-rıza, hegemonya-tahakküm, geleneksel aydınlar-organik aydınlar, vb.

sivil toplum ve devlet uğraklarının (ya da düzeylerinin), daha ilk bakışta, tarihsel blokun üstyapısal kertesine yerleştirildiğini gösteriyor. Üstyapının bu iki uğrağı arasındaki ayrım terminolojik açıdan incelendiğinde, politik toplum (*società politico*) ile sivil toplumun (*società civile*) iki farklı toplumsal varoluş biçimine karşılık geldiği saptanabilir.

Politik toplum, *dar anlamda*, sınıfsal üstünlüğün yeniden üretiminde zorlama (ya da *dominazione*/tahakküm/egemenlik, zor, baskı) işlevini yerine getiren kurum ve aygıtların yer aldığı devlet alanını oluşturur. Buna karşılık, sivil toplum, sınıflar arasındaki hegemonik savaşımın gerçekleştiği, devlet aygıtının kurumsal yapısı dışında kalan toplumsal ilişkiler ve kurumlar/örgütlenmeler örüntüsü olarak düşünülebilir. Bu özelliği nedeniyle, Gramsci'nin sivil toplum kavramı, Marx'ın sorunsalındakinden kısmen farklı olarak, dolaysız bir biçimde ekonomik nitelikli olmayan, değişik düşünce ve yaşam tarzlarının açığa çıktığı ve ağırlıklı olarak "kendiliğinden rıza"nın yeniden üretildiği özgül bir üstyapısal uğrağı niteler.³ Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik bu analitik ayrıştırma işlemi, sınıfsal egemenliğin yeniden üretiminde zor ve rıza (ya da hegemonya ve tahakküm) işlevlerinin de ayrıştırılmasına yardımcı olur. Böylece, söz konusu yöntembilimsel ikilik çerçevesinde, sivil toplum, özsel olarak ikna, kendiliğinden rıza, oydaşma (*consensus*), hegemonya ve entelektüel-ahlaki liderlik işlevleriyle nitelenir; politik toplum ise, bu işlevlerin diyalektik karşıtı olan zor, tahakküm ve diktatörlük ile özdeşleştirilir. İkiliğin oluşturulmasının başlıca nedeni, sınıf üstünlüğünün farklı biçimlerinin, aynı anda ve her iki üstyapısal kertenin dolayımıyla gerçekleştiğini göstermektir.⁴

Gramsci'nin bu kertelerin organik birliğine yönelik yaklaşımı, devletin ancak dikotomik karşıtlık içindeki sivil toplum uğrağıyla birlikte kavranabileceğini varsayar.⁵ Politik toplum ya da (*dar anlamıyla*) devletin sivil toplumla kurduğu karmaşık eklemlenme tarzı, iki uğrak arasında yöntemsel zorunluluk nedeniyle oluşturulan her türlü hukuksal, örgütsel ve analitik ayrımın mutlaklaştırılmasını gerektirmez. Aynı anlama gelmek üzere, baskı aygıtının değişik bileşenlerini içeren politik toplum ya da devletin kökenleri, hegemonik aygıtların oluşturduğu sivil toplumun çatışmalı derinliklerinde aranmalıdır. Bu noktada, Gramsci'nin, bu uğraklarla ilgili olarak geliştirilen dikotomik ayrımın "yalnızca yöntembilimsel" (1971: 161) olduğunu vurgulaması son derece dikkat çekicidir. Politik toplum ve sivil toplum arasındaki ayrım, *Defterler*'in kaleme alındığı dönemin liberal ve sendikalist akımları tarafından ileri sürülen görüşün tersine, toplumsal ve siyasal gerçekliği dolaysızca yansıtan "organik" bir ayrım değildir: "Gerçeklikte,

3 Marx'ın sivil toplum kavramına ilişkin bir çözümleme için bkz. Yetiş (2003).

4 Bu konuda ayrıca bkz. Martin (1998: 69), Femia (1987: 26) ve Fontana (2008: 90).

5 Aynı varsayım, hiç kuşkusuz, sivil toplum için de geçerlidir.

sivil toplum ve devlet bir ve aynıdır” (Gramsci, 1971: 161). Bu bakımdan, ne bu uğraklar ne de bunların yerine getirdiği işlevler, âdeta nesnel olarak fiziki sınırları önceden belirlenmiş ayrı varoluş alanları ya da biçimlerine indirgenemez. Bu ayırım, toplumsal formasyonun içerdiği bütün karmaşık ilişkilerin çelişkili doğasının anlaşılması ve nesnel gerçekliğin farklı yönlerinin daha iyi kavranması için, yöntembilimsel düzlemde oluşturulmuş bir yorumlama aracıdır.⁶ Gramsci'nin devlet alanıyla ilgili olarak ortaya attığı farklı kuramsal modelleri, kendisinin de açıkça dile getirdiği yöntembilimsel öncül çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır.

Defterler'de geliştirilen devlet çözümlemesinin en dikkat çekici yönlerinden birini, devletin, sadece, siyasal baskı ve tahakküm ilişkilerinin kurumsal biçim kazandığı yönetim aygıtlarına indirgenmemesi oluşturur. Gramsci, kendi çözümleme bağlamını geliştirirken, kurumsal indirgemecilikle sonuçlanacak uslamlama süreçleri karşısında son derece dikkatli olmaya özen gösterir. Bu nedenle, devletle ilişkili sorunsalının yöntembilimsel dayanağını açıkça belirleyerek, kapsam bakımından biri sınırlı diğeri geniş olmak üzere, birbirini bütünleyen iki farklı kuramsal modeli kurgulamaya yönelir. Bunlardan birincisini oluşturan *dar* devlet kavramı aracılığıyla, hükümet aygıtının içerdiği hukuksal, yönetsel, askeri, bürokratik, vb. örgütlenme biçimlerini niteler. Gramsci'nin modelinde, klasik Marksizmdeki “devlet aygıtı” terimiyle karşılanabilecek olan bu özgül siyasal yönetim alanı, resmi kurumlar dışındaki “özel” örgütlenmelerle betimlenen sivil toplumun karşısına yerleştirilir.

Dar anlamıyla devlet, sınıf egemenliğinin yeniden üretimi sürecinde, denetim altında bulundurulmuş belli başlı ekonomik mekanizmaların yanı sıra, zorlama ve baskı araçlarının da yardımıyla, tahakküme dayalı siyasal iktidar pratiklerine kurumsal görünüm kazandırılan aygıtlar toplamını anlatır. Her biri farklı işlevlerle donatılmış olan ordu, polis, yargı, sivil bürokrasi, vb. kurumsal/örgütsel yapılar, verili toplumsal-siyasal düzenin sürdürülmesi amacıyla etkinlik gösteren “devletin baskı aygıtı”nı oluşturur.⁷ Gramsci'ye göre, zorlama aygıtının temel işlevi, iktidardaki sınıf ya da sınıf fraksiyonlarının üstünlüğünü kabul etmeyen toplumsal kesimleri baskı altında tutmaktır: Bu aygıt, “aktif ya da pasif bir şekilde ‘rıza’ göstermeyen gruplar üzerinde ‘hukuksal olarak’ disiplin uygular”; bununla birlikte, zorlama gücü, hegemonik üstünlüğün tehlikeye girmesi ve “kendiliğinden rıza”nın sağlanamaması nedeniyle, ileride ortaya çıkabilecek “yönetim ve komuta” krizleri

6 Politik toplum/devlet ve sivil toplum arasındaki ayırımın yöntembilimsel niteliği konusundaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Fontana (2008: 89-90), Femia (1987: 27) ve Sassoon (1987: 113).

7 Bkz. Sassoon (1987: 112), Buci-Glucksmann (1980: 92), Bellamy ve Schecter (1993: 119), Fontana (2008: 90).

sırasında devreye girmek üzere, “bütün topluma” yönelik olarak da oluşturulur (Gramsci, 1971: 12). İkinci devlet kavramı ise, siyasal hükümetle özdeşleştirilen birincisinden farklı olarak, üstyapısal kerte de analitik olarak formüle edilen ikili ayrımın bütünselci bir bakış açısıyla yeniden bir araya getirilmesi üzerinden türetilir. Gramsci'nin “entegral” terimini kullanarak açıkladığı bu geniş (ya da genişletilmiş) devlet kavramı, bir yandan üstyapının iki uğrağının, öbür yandan da bunlara karşılık gelen işlevlerin birliğine dayanır.

Dar Devlet: Hükümet Aygıtı ya da Politik Toplum

Gramsci'nin sınıfsal egemenliğin değişik görünümelerini zorlama ve ikna; zor ve rıza; egemenlik/tahakküm ve entelektüel-ahlaki liderlik; diktatörlük ve hegemonya gibi ikiliklerle açıkladığını yukarıda vurgulamıştım. Bütün bu işlevsel ikilikler, ancak devlet (ya da politik toplum) ile sivil toplum arasındaki analitik ayrımın yönetsel bağlamı göz önünde bulundurularak kavranabilir. Bu ikiliklerden birincilerini devletle, ikincilerini ise sivil toplumla ilişkilendiren kuramsal ayrıştırmanın, yalnızca, modern kapitalist toplumsal formasyonların karmaşık ve çelişkili doğasının ayrıntılı çözümlemesine yönelik bir soyutlama olduğu unutulmamalıdır. Nitekim, Gramsci'nin sorunsalında açıldığı biçimiyle, devletin iki ayrı görünümünün, bir yanda analitik-metodolojik düzeydeki ayrışmayı, öbür yanda da nesnel-tarihsel gerçeklik düzeyindeki birliği yansıtan iki ayrı modaliteyi yansıttığını varsayabiliriz.

Bu noktada, Gramsci'nin, devlet aygıtının kurumsal-örgütsel yapılanmasını (özellikle, hukuksal süreçler, asker-sivil bürokrasi) kendi kuramsal modeli içinde belirleyici/koşullandırıcı bir konuma yerleştirmedeği belirtilmelidir (Martin, 1998: 69). Bunun nedenini araştırdığımızda, geliştirmeye çalıştığı çözümlemenin kurumsalcı yaklaşımdan alabildiğince uzakta şekillenmesi için gösterdiği özeni saptayabiliriz. Gramsci, bu bağlamda, devleti ya da politik toplumu kendinde bir nesne olarak değil de, sınıflar arasındaki çelişkili ve karmaşık eklemlenmelerin yönlendirdiği toplumsal ilişkiler bütünlüğünün bir fonksiyonu olarak inceler. Boggs'un (1984: 64) da işaret ettiği gibi, Gramsci'nin yapıtında gelişkin bir bürokrasi kuramı yoktur. *Defterler*'in değişik pasajlarında gördüğümüz, konuyla ilişkili kimi tartışma başlıklarının hedefi, devleti tarihsel blokun önemli bir üstyapısal bileşeni olarak, hegemonya ve egemenlik işlevlerinin somut formlarının ortaya çıkmasındaki rolü bağlamında kuramsallaştırmaktır. Nitekim, bu sorunsalın kurgulanması sırasında, yalnızca politik toplum kavramının göndermede bulunduğu daha dar kurumsal biçimlerle yetinilmeyip, son derece çarpıcı “entegral devlet” (*stato integrale*) kavramına başvurulması stratejik önemdedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, Gramsci, dar anlamdaki “baskı aygıtı olarak devlet” kavramını nitelemek amacıyla “politik toplum” terimini kullanır. Kendi anlatımındaki bir saptamasından yararlanılarak, bu terim, kısaca “rıza göstermeyen gruplar üzerinde hukuksal olarak disiplin uygulayan devlet zorlama aygıtı” (Gramsci, 1971: 12) biçiminde tanımlanabilir.⁸ Politik toplum, devlet kavramının biricik ve dolaysız ifadesi değildir. Gündelik kullanımdaki geleneksel devlet anlayışını dışavuran bu terim, Gramsci’nin geliştirdiği ikinci modelle birlikte düşünülmedir. Zorlama aygıtının bileşenlerinin (ordu, polis, bürokrasi, vb.) çözümlenmesinde, tarihsel blokun her iki kertesinin içerdiği bütün ilişki ve süreçler dikkate alınmalıdır. Gramsci, tarihsel açıdan etkinlik kazanarak devlet yapılanmasının değişik alanlarında ortaya çıkan toplumsal güçlere ilişkin çözümlenmelerde ordu ve bürokrasiye önem verilmesini özellikle vurgular. Ancak, toplumsal formasyonun yönetim süreçlerindeki ağırlıkları bilinen askeri ve bürokratik unsurların (ya da asker ve sivil görevlilerin) tek başına değil, verili devlet düzeni içinde geleneksel olarak devşirildikleri sınıfsal yapılarla ilişkileri bağlamında incelenmesi gerektiği uyarısında da bulunur (Gramsci, 1971: 211-12; 1996: 237).

Yönetici sınıflar ve/veya iktidar blokunun kurucu fraksiyonları, bürokrasinin temel işlevini mevcut devletin somut kurumsal biçim kazandırdığı egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi çerçevesinde anlamlandırırken, bağımlı sınıflar ve kesimlerin bu yapılanmadan beklentisi ancak işlevsel etkinlikle sınırlı kalır. Bu bakımdan, Gramsci, farklı sınıfsal oluşumlar karşısındaki konumu dolayısıyla, bürokrasinin, yalnızca işlevsel-teknik değil, aynı zamanda siyasal niteliği de olan bir varoluş tarzını dışavurduğunu varsayar. Örneğin, orduya ilişkin bir değerlendirmesinde, askeri bürokrasinin “yansızlığı” konusundaki hukuksal söylemin ne kadar yanıltıcı olduğuna göndermede bulunur: “Orduların siyaset yapmasının anayasal olarak yasaklandığı doğru değildir; ordunun görevi tam da anayasayı —başka bir deyişle, ilişkili kurumlarıyla birlikte devletin hukuksal formunu— korumaktır. Bundan dolayı, sözde yansızlık, gerici tarafın desteklenmesi anlamına gelir sadece” (Gramsci, 1971: 212). Devletin zorlama aygıtı olarak, politik toplumu oluşturan kurumsal yapılar “yansızlık” nitelemesiyle ilişkilendirilemeyeceğine göre, örneğin, ne ordu ne de polis örgütü işlevsel-teknik bir bürokratik örgütlenme biçimine indirgenebilir (Buci-Glucksmann, 1980: 101). Dolayısıyla, Gramsci’nin devlet konusundaki kuramsal yaklaşımına göre, bürokrasi toplumsal güç ilişkileri ve hegemonya savaşımalarının bütünüyle dışında kalan, yalnızca yönetsel süreçlerin teknik yönüyle ilişkili bir yapı olarak kavranamaz.

8 “Politik toplum” teriminin kullanımı konusunda ayrıca bkz. Femia (1987: 28) ve Simon (1985: 70).

Gramsci, bürokrasinin devlet kuramı açısından taşıdığı önemin kuşkusuz farkındadır. Devletin değişik bileşenleri konusundaki analitik yaklaşımı, bürokrasinin tarihsel blok içinde yapı ve üstyapılar bütünlüğü arasındaki dolayımı sağlayan toplumsal bir uğrak olarak etkinlik gösterdiği yolundaki kuramsal öncüle dayanır. Politik toplumun örgütsel unsurları (ordu, polis, bürokrasi, vb.) devlet-sınıf ilişkilerinin yeniden üretim koşullarını güvence altına alırken, devletin toplumla kurduğu güçlü bağıntıyla ilişkili diyalektik süreçler de açığa çıkar. Gramsci, üstyapıdaki siyasal-hukuksal oluşumların yapısal kertedeki kökenlerini de açıklayacak bir biçimde, bürokrasinin yerine getirdiği birincil işlevin, egemen sınıflarla bağımlı sınıflar ve kesimler arasındaki ilişkilerin dengede tutulması olduğu kanısındadır. Bürokrasi, modern kapitalist toplumsal formasyonun içerdiği sınıfsal egemenlik koşulları altında, aracı bir kurum olarak etkinlik gösterir; aynı anlama gelmek üzere, üstyapının iki uğrağını oluşturan devlet/politik toplum ile sivil toplum arasında tipik bir dolayım unsuru olarak işlev görür. Kurulu düzene özgü hegemonik üstünlük koşullarının sürmesi, başta orta sınıflar ve küçük burjuvazi olmak üzere, egemenlik konumundan dışlanan sınıfsal oluşumların, iktidar blokunun siyasal-toplumsal stratejilerine eklenmesini gerektirir. Bu temel zorunluluk nedeniyle, bürokrasi, toplumsal formasyonun tarihsel birliğinin sağlanmasına yönelik olarak, devlet aygıtının işlevsel olduğu tutunum (*cohesion*) süreçlerinin yönetimini üstlenir. Bir yandan devlet-toplum ilişkilerinde bağlantı görevini yerine getiren bir hegemonya aygıtı olarak çalışırken, öbür yandan da yönetici sınıfların içsel birliğinin korunmasıyla ilgilenir (Buci-Glucksmann, 1980: 102).

Hiç kuşkusuz, bürokrasinin bir dolayım aygıtı olarak kuramsallaştırılmasının sınıf sorunsalı bakımından önemli analitik sonuçları bulunmaktadır. Gramsci, bürokrasinin hegemonik etkinliklerdeki konumunu yöneten-yönetilen ilişkisinin içerdiği temsil mekanizmalarına indirgemez: Bürokrasi, hiçbir biçimde, sivil toplumdaki sınıfların ya da diğer toplumsal kategorilerin iktidar bloku nezdindeki temsilcisi olarak düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında, bürokrasiyi karşıt sınıflar arasındaki çelişkilerin hukuksal-yönetimsel düzenlemelerle uzlaştırılmasını sağlayan ya da egemen sınıflardan bütünüyle ayrı çıkarları bulunan tamamen farklı bir sınıfsal oluşum olarak sunan yaklaşımlar Gramsci'nin kuramsal modelinin uzağında yer alır. Bununla birlikte, bürokrasinin tarihsel blokun dışavurduğu toplumsal bütünlük içinde yerine getirdiği işlevin çözümlenebilmesi için, üyelerinin devşirildiği sınıfların da dikkate alınması gerekir. Bu nedenle, Gramsci, askeri ve sivil bürokrasinin önemini göz ardı eden yaklaşımları yöntemsel açıdan eleştirirken, bürokrasinin örgütsel-kurumsal yapısıyla sınırlı çözümlenmelerin eksik kalacağını da vurgular. Somut askeri ve bürokratik unsurların yanı sıra, verili ulusal yapı içinde, "bürokrasinin geleneksel olarak devşirildiği toplumsal katmanlar"ın da çözümlenmeye katılması gerektiğini ileri sürer (Gramsci, 1971: 211-12).

Devlet kuramının bürokrasiyle ilgili altbaşlığı konusunda formüle edilen bu öneri, Gramsci'nin tarihselci bakış açısını bir kez daha açığa çıkarır. Gerçekten de, Gramsci'nin bürokrasi analizinin yöntemsel bağlamı, toplumsal formasyonların özgüllüğü ve tarihselliğine ilişkin yöntembilimsel yaklaşımından türetilebilir. *Defterler*'deki kuramsal modelin kurucu önermesi, bürokrasinin tarihsel olarak belirlenmiş doğasına göndermede bulunur: Her yeni tarihsel blok, kendine özgü bir bürokrasi oluşturur. Gramsci, toplumsal ve ekonomik biçimlerin gelişim sürecine koşut bir biçimde, askeri ve sivil bürokratik görevler için, teknik düzeyde "kariyer memurları"nın da tarihsel olarak üretildiğini vurgular. Bürokratik unsurların oluşum tarzı, hem genelde siyaset bilimi, hem de özelde devletin kurumsal yapısının ortaya çıktığı değişik biçimler bakımından belirleyici önemdedir. Tarihsel gelişimin bütün kritik aşamalarında, "her toplum ya da devlet tipinin, kendine göre formüle edilip çözüme kavuşturulan, kendine özgü bir görevliler sorunu vardır" (Gramsci, 1971: 185). Bütün toplumların, bürokratik görevliler topluluğunu oluştururken başvurduğu seçme ya da devşirme yöntemleri bulunur; ayrıca, bunların eğitimi sırasında dikkate alınması gereken değişik pedagojik süreçlere de işaret edilmelidir. Gramsci, bürokratik unsurların tarihsel oluşumuyla ilişkili bu türden tartışma başlıklarının son derece önemli olduğunu düşünür (1971: 185-86). Tarihsel özgüllük konusundaki yöntemsel öncül, Gramsci'nin sorunsalının, bürokrasiyi (bütün modern toplumların niteleyici/yapısal özelliği olduğu varsayımıyla) tarihsel belirlenim ilişkilerinin dışında kuramsallaştıran yaklaşımlardan uzaklaştığı temel ayrışma noktasıdır.

Gramsci, dar devlet kavramı bağlamında anlaşılacak koşuluyla, bürokrasinin kimi siyasal konjonktürlerde özerk bir yapıya dönüşmesini tarihsel özgüllük sorununun bir görünümü olarak ele alır (ayrıca bkz. Migliaro ve Misuraca, 1982: 77). Gerçekten de, her toplumsal formasyonun içerdiği çelişkili güç dengeleri dolayısıyla farklı biçimler altında açığa çıksa bile, bürokrasinin diğer toplumsal kategoriler karşısında görece bir üstünlük kazanması olanaklıdır. *Defterler*'de klasik "güçler ayrılığı" ilkesinin siyasal ve ekonomik liberalizm açısından ne denli önemli olduğunu vurgularken, bu ideolojik akımın güçsüzlüğünün kaynağında bürokrasinin bulunduğunu ileri sürer; zira, "yönetici personelin billurlaşması" olarak bürokrasi, tam da, devlet aygıtının içerdiği zorlama gücünü uygulayan siyasal kategoridir ve belirli bir noktada "kast" durumuna gelir (Gramsci, 1971: 245-46). Hiç kuşkusuz, bürokrasinin diğer toplumsal oluşumlar karşısında ayrıcalıklı bir konuma yerleşmesinin değişik nedenleri, her toplumsal formasyonda var olan özgüllüklerde aranmalıdır. Gramsci, bürokrasinin kasta dönüşmesinin önemli bir nedenini burjuvazinin kendi organik aydınlarını oluşturma sürecinde sergilediği yetersizlikte görür.⁹ Aslında, yeni tarihsel bloğun gelişmesinde önemli

9 Bkz. Migliaro ve Misuraca (1982: 84).

bir aşamayı temsil eden organik aydınların oluşumu, bir yönüyle, bürokrasinin yönetici katmanlarının ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Burada, Gramsci'nin aydın tanımını olabildiğince genişlettiği ve aydınları tarihsel blokun bütün kertelerinde etkinlik gösteren bir toplumsal kategori olarak betimlediği anımsanmalıdır.¹⁰ Burjuvazinin kendisiyle birlikte tarih sahnesine çıkardığı değişik aydın topluluklarının oluşturulmasındaki yetersizliği, sonuçta, hegemonik süreçlerdeki yapısal sorunların belirleyici nedenidir.

Bu uslamla dolayısıyla, Gramsci, bürokratik aygıtların birçok alanında çalışan görevlilere ilişkin çözümlenmenin, kısmen aydınlar sorununa da odaklanması gerektiğini belirtir. Ona göre, "her yeni toplum ve devlet biçimi, yeni bir görevli tipini gerektirmiştir" (1971: 186). Gerçekten de, kapitalist toplumun gelişmesine organik aydınların oluşumu açısından bakıldığında, yeni tipteki değişik aydın katmanlarının (ekonomistler, hukukçular, bankacılar, mühendisler, bürokratlar, vb.) sürece eşlik ettiği görülür (ayrıca bkz. Jones, 2006: 84). Bununla birlikte, kendi egemenliğini kuran her yönetici sınıf, eski tarihsel bloktan yeni döneme aktarılan gelenek ve yerleşik çıkarların yanı sıra, eski görevlilerden (örneğin, din adamları ve ordu mensupları) oluşan değişik grupları da karşısında bulur (Gramsci, 1971: 186). *Defterler*'in terminolojisinde "geleneksel aydın" kavramıyla nitelenen bu gruplar, yeni tarihsel blokun kurucu sınıfı tarafından yürütülen hegemonya savaşımının önemli hedefleri arasında yer alır. Egemen sınıf, kendi organik aydınlarının ideolojik, siyasal ve kültürel alanlardaki liderlik yeteneğinin yardımıyla geleneksel aydınları hegemonya stratejisine eklemleyebilir.

Ne var ki, geleneksel aydınların egemen sınıfın ideolojik hegemonyasına edilgin bir biçimde katılacağını varsaymak doğru olmayacaktır. Bu aydınların eski tarihsel blokun organik aydınları olduğu anımsanırsa, geçmişten aktarılan siyasal deneyimin taşıyıcılarının hiç değilse bir kısmını nerede arayacağımız bellidir. Aslında, devlet geleneğindeki sürekliliği vurgulayan klasik savın kuramsal sonuçları, yeni kurulan bir tarihsel blokun yapısal nitelikleri araştırılırken bile, geleneksel aydınların yeni egemen sınıfla eklemleme süreçlerine kadar uzatılabilir. Böyle bir kuramsal-siyasal pozisyonun, devlet örgütlenmesi ve bürokratik oluşumlar açısından son derece ciddi sonuçları olacaktır. Nitekim, Gramsci, askeri ve sivil bürokrasinin devletle ilişkili bütün süreçlerde giderek daha fazla etkinlik kazanmasının nedenlerini tartışırken, geleneksel aydınların sergileyebileceği özerklik görünümüne işaret eder. Bu aydınlar, kendi varoluşlarını eski tarihsel blokun egemenlik ilişkilerinden kopardıkları ölçüde, öbür toplumsal sınıflar ve kesimler karşısındaki özerkliklerini vurgulamaya yönelirler. Özerklik iddiası, toplumsal formasyondaki karmaşık sınıfsal yapılar arasındaki bağlantılara yönelik

¹⁰ Bkz. Yetiş (2002: 220-21; 2009: 158-59).

yansımaları dolayısıyla, yapısal ve üstyapısal kertelerin birçok uğraklarında etkisini gösterir.

Gramsci, geleneksel aydınların, geçmişteki egemenlik konumlarına bağlı olarak yeni döneme taşıdıkları “*esprit de corps*” aracılığıyla, kesintiye uğra(tıla)-mayan bir tarihsel sürekliliği temsil etmeye çalıştıklarına göndermede bulunur (1971: 7-8). Özerklik ve süreklilik tasarımı, ideolojik ve siyasal alanlardaki birçok belirtide açığa çıkar. İdealist felsefe geleneği içinde yer alan bazı eğilimler, geleneksel aydınların —kimi zaman bağımsızlık iddiasına kadar uzanan— özerklik ve özgüllük söylemlerinin düşünsel dışavurumu olarak okunabilir. Toplumsal bütünlüğün başka uğraklarına da yansıyan bu “ütopik” yaklaşım, belli bir aydın tipine özgü “ideolojik” bir form olmanın ötesine geçerek, siyasal algılamalar alanında, devletin mutlaklaştırıldığı bakış açılarının yaygınlık kazanmasına da katkıda bulunur. Özellikle tarihsel blokun kuruluş aşamasında, yeni düşüncelerin taşıyıcılığı doğrudan ekonomik sınıf değil de aydınlar tarafından yapıldığı için, bunların zihinsel tasarımında şekillenen devlet imgesinde önemli dönüşümler gerçekleşir: Devlet, “kendinde” bir nesne ve “ussal bir mutlak” olarak algılanır (Gramsci, 1971: 117).

Ancak, devleti yapısal kerteadaki üretim ilişkilerinin bir fonksiyonu olarak kuramsallaştıran yaklaşım açısından bakıldığında, bu devlet algılaması ideolojik hegemonya sürecinin bir bileşenine dönüşür. Gramsci’nin sorunsalında, devletin “yönetici personelinin devşirildiği toplumsal bir unsur” olarak yorumlanan aydınlar, egemen sınıfın yapısal kerteadaki ekonomik varoluşuyla ancak dolaylı bir ilişki kurdukları ölçüde, devleti mutlaklaştırma eğilimi sergilerler. Böyle bir devlet tasarımı, bürokrasinin değişik kademelerindeki yöneticiler topluluğunu içinde barındıran aydın kategorilerinin benimsediği mutlak ussallık söylemini de destekler (Gramsci, 1971: 117). Bu saptamalar, bürokrasinin, kendini güya sınıfsal egemenlik ilişkilerinin dışında göstermeye çalıştığı mesleki söylemi ile devletin hangi sınıftan gelirse gelsin bütün yurttaşlar karşısında eşit olduğunu vaz’eden hukuksal söyleminin aynı ideolojik anlatı içinde nasıl eklemlendiğini açıklamaya yöneliktir. Keza, “devlet tini” konusundaki transandantalist yaklaşımları, bürokrasinin “bağımsız” bir yapı olarak kendini meşrulaştırdığı ideolojik tasarıma bağlayan soykütüksel ilişki bu bağlamda düşünülebilir (Migliaro ve Misuraca, 1982: 79).

Bununla birlikte, bürokrasinin sınıfsal oluşumlar karşısındaki özerkliğini vurgulayan söylemin, salt siyasal kültürle ilişkili tinsel ya da ideolojik bir yanılsama olduğu da düşünülmemelidir. Gerçekten de, hegemonik aygıtların işlemez duruma geldiği ve kendiliğinden rızanın yeniden üretimini sağlayamadığı

organik kriz dönemlerinde, bürokrasinin olağandışı güç kazanarak görece özerk bir konuma yerleşmesi olanaklıdır. Gramsci'nin etkin siyasal yaşamının en zorlu uğrakları arasında yer alan 1918-1920 döneminde, İtalyan burjuvazisinin o zamana kadar izlediği liberal politikaların iflas etmesi sonrasında bürokrasinin ayrıcalıklı bir güce dönüşmesi, bu türden özerkleşme eğilimlerinin tipik bir tarihsel örneğidir (Buci-Glucksmann, 1980: 102). Hiç kuşkusuz, İtalyan liberal devletinin başarısızlığı, kapitalizmin eşitsiz gelişim dinamiklerinin bu ülkedeki özgül eklemlenmesiyle doğrudan bağlantılıydı.

Gramsci, İtalya'da kapitalizmin gelişkin biçimlerinin ortaya çıktığı kuzey bölgesini, pre-kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği güney bölgesinden (*Mezzogiorno*) farklılaştıran yapısal etkenlerin önemini kavramıştı. Burjuvazinin görece zayıflığı, liberal devletin ast sınıfların yönlendirilmesinde kullanabileceği aracı güçlere kavuşmasını engelliyordu. Böyle bir yapısal sorun dolayısıyla, devletin bir yanda zorlamaya dayalı yönetim tarzına doğru eğilim göstermesi, öbür yanda ise toplumsal tutunumu ortadan kaldıracak süreçler karşısında neredeyse hayırhah bir tutum sergilemesi mümkün olabiliyordu. Faşizmin iktidara gelmesiyle birlikte sona erecek olan bu ikircikli dönem, burjuvazinin, bürokratik-teknokratik otoritaryanizm ile toplumsal çözülüş ve bunalım seçenekleri arasındaki yalpalamalarına tanıklık etmiştir (Bellamy ve Schecter, 1993: 125). Toplumsal formasyonun bütün alanlarını etkileyen organik kriz, mutlaka kapitalist düzenin ortadan kalkması ve yeni bir tarihsel blokun kurulmasıyla sonuçlanmak zorunda değildi. Gramsci, dönemin sosyalist aydınları arasında aksi görüşlere sıkça rastlansa da, İtalyan burjuvazisinin elinde yeni koşullara uygun dönüşüm olanakları bulunduğunu düşünüyordu.

Organik kriz sürecinin sınıfsal içeriğini, burjuvazinin kendi varoluş biçimini yeniden üretememesi ve toplumun diğer kesimlerinin de temsili konusundaki eski konumunu yitirmesi oluşturur. Aynı zamanda hegemonya krizi olarak açığa çıkan bu yetersizlik durumu, bağımlı sınıfların geçmişte görülmedik ölçüde etkinlik göstermeye ve siyasal özerklik doğrultusunda örgütlenmeye başlamalarıyla birlikte, üstyapısal kerte de son derece belirleyici ideolojik kırılmalara da yol açar. Kamuoyunun etkin grupları tarafından "otorite krizi" olarak adlandırılacak olan böyle bir durumun ortaya çıktığı konjonktürde, yöneten-yönetilen ilişkisini düzenleyen geleneksel temsil mekanizmasının eskisi gibi çalışmaması hegemonya krizini derinleştirir. Tarihsel blokun yeniden uyumlu bir yapıya kavuşturulması amacıyla, yönetici sınıfın mutlaka yerine getirmesi gereken başlıca görev, iktidar blokunun dağılma sürecini durdurarak, elinde bulundurduğu kimi olanaklarla, kendini yeniden hegemonik bir güç olarak oluşturmaktır.

Bağımlı sınıfların tarihsel deneyim alanındaki eksiklikleri dolayısıyla, egemen sınıfın kriz karşısında görece daha hazırlıklı olmasını sağlayan en önemli olanakların başında devlet aygıtı gelir. Bağımlı sınıfların yönetilmesi amacıyla oluşturduğu hegemonik araçları eskiden olduğu gibi kullanamayan yönetici sınıf, toplumsal oydaşmayı yeniden kurabilmek için, olağandışı yöntemlere başvurabilir. Organik kriz nedeniyle liberal devletin geleneksel temsil mekanizmalarının işlevsiz kaldığı koşullarda, bu sınıfın kendi siyasal üstünlüğünü askeri ve sivil bürokrasi üzerinden oluşturmaya yönelmesi şaşırtıcı değildir. Gramsci'nin devlete ilişkin dar kavramının anlattığı aygıtlar toplamı (ordu, polis, bürokrasi, vb.), kriz sürecinde âdeta “tek parti” olarak hareket edilmesi durumunda, yönetici sınıfın birliğini yeniden kurmanın aracı olabilir (Buci-Glucksmann, 1980: 106-07; Migliaro ve Misuraca, 1982: 86-87).

Geniş Devlet: Zor ve Rızanın Sentezi

Gramsci'nin hegemonya kuramı, sınıfsal egemenlik ilişkilerinin açıklanmasında yalnızca zorlama süreçlerine ağırlık veren yaklaşımların ötesine geçmeyi amaçlar.¹¹ *Defterler*'de geliştirilen sorunsal, bu amaca uygun olarak, baskı aygıtının kurumsal yapısını vurgulamaya yönelik dar anlamdaki devlet kavramını, zor ve rıza süreçlerinin sentezinin yapıldığı daha geniş kapsamlı “entegral devlet” kavramıyla eklemlenmeyi öneren bir bakış açısına dayanır. Gramsci, kimi pasajlarda “etik” niteliğiyle açıkladığı bu ikinci devlet kavramını, politik toplumla ilişkilendirebileceğimiz birinci kavrama koşut bir biçimde geliştirir. Devletin bu iki görünümü tarihsel blokun üstyapısal kertesindeki iki farklı bölmeye karşılık gelmediğinden, söz konusu “koşutluk” hiç kuşkusuz uzamsal anlamda düşünülmemelidir.

Gramsci, hapisane döneminde yazdığı bir mektubunda, devlet kavramının genellikle “politik toplum (ya da diktatörlük, ya da zorlama aygıtı)” biçiminde anlaşıldığına işaret eder (1994: 67). Alıntıda yer alan terimlerin, tam da, dar anlamdaki devlet kavramını nitelediğini söyleyebiliriz. Gramsci, devlet kavramının ikinci görünümünü formüle etmek üzere, geleneksel yaklaşımlarda daha sık görülen dar devlet kavramını tek başına yetersiz bulur. Toplumsal formasyonun içerdiği karmaşık, çelişkili ve uyumsuz ilişkileri ancak sınırlı bir biçimde açıklayabilecek olan bu türden yaklaşımlarda, devletin “politik toplum ile sivil toplum arasında bir denge” olarak kavranmadığını vurgular. Bu metinde, sivil toplumu “toplumsal bir grubun bütün ulusal toplum üzerindeki hegemonyası”nın “kilise, sendikalar, okullar, vb. gibi özel denilen örgütlenmeler aracılığıyla uygulandığı” bir uğrak

¹¹ Gramsci'nin hegemonya kavramının kuramsal bağlamı için ayrıca bkz. Yetiş (2009: 147-55).

olarak tanımlar (Gramsci, 1994: 67).¹² Devleti, son derece çarpıcı bir biçimde, üstyapının iki temel bileşeni arasındaki bir “denge” olarak kuramsallaştırmayı önerirken, kendi sorunsalındaki etik ya da entegral devlet kavramını geliştirmeye başlar. Yöntemsel gerekçelerle oluşturulduğunu yukarıda açıklamaya çalıştığım “politik toplum-sivil toplum” ikiliğini, kuramının bu aşamasında, farklı bir düzlemde ele alır. Analitik açıdan ayrıştırdığı bu iki uğrağı yeniden birleştirerek, entegral devleti, zorlama ve rızanın eşzamanlı bir sentezi olarak anlamlandırır. Gramsci’nin kuramında devletin ikinci görünümünü oluşturan bu kavram, formel örgütlenme süreçlerindeki bütün farklılıklarına karşın, zorlama işlevini yerine getiren politik toplumu ve hegemonyanın açığa çıktığı sivil toplumu kuşatır.

Entegral devletin içerdiği denge, farklı oranlarda bile olsa zor ve rıza işlevlerinin uyumlu bir eklemlenme içinde bulunmasıyla sağlanan hegemonik oydaşmanın belirleyici olduğu bir sosyo-politik düzeni niteler. Böylece, devlet, birbiriyle yakından ilişkili, ancak analitik olarak ayrıştırılması gereken iki ayrı uğrağın sentezi olarak ortaya çıkar. Entegral devlet kavramı, Gramsci’nin karakteristik formülasyonu, “politik toplum + sivil toplum” (1971: 263) ya da “diktatörlük + hegemonya” (1971: 239) biçiminde özetlenebilir. Bu formülasyondan da anlaşılabilir gibi, Gramsci, entegral devlet kavramını kullanarak, devleti sadece hükümet aygıtıyla sınırlandıran yaklaşımların ötesine geçmeyi hedefler. Gramsci, Machiavelli’den beri siyaset kuramı alanında ayrıcalıklı bir yer edinmiş olan zor-rıza ikiliğini, hegemonya ve tahakkümün diyalektik birliğine dönüştürerek, devlet kavramını daha geniş bir bağlam içinde incelemeye yönelir. Artık, devletin kapsamı, analitik ayrıştırma sırasında ortaya atılan dar devlet kavramında ifade edilenden farklı olarak, üstyapının yalnızca bir bölgesiyle sınırlı değildir; entegral devlet, aynı zamanda sivil toplumu da içerecek bir biçimde, üstyapının politik toplum dışındaki alanlarına uzanır (Texier, 1979: 63-64).

Bu noktada, entegral devlet kavramının, kimi zaman “hükümet olarak devlet” (*stato-governo*) ya da “politik toplum” terimleriyle tanımlanabilecek olan dar devlet kavramını tamamlamak üzere oluşturulduğunu düşünebiliriz. Gramsci’nin sorunsalındaki biçimiyle, devletin ikinci görünümü, yöntemsel düzlemde oluşturulan ikilikler arasındaki ayrımların mutlaklaştırılmaması gerektiği yolundaki kuramsal öncülden türetilmiştir. Politik toplum ile sivil toplum uğraklarının aynı toplumsal bütünlüğün kurucu öğeleri olduğuna işaret eden kuramsal öncülün şekillendirdiği özgül bakış açısı, yöntemsel olarak ayrıştırılan ikiliklerin entegral devlet kavramında yeniden bir araya getirilmesindeki diyalektikte açıkça görülebilir. Nitekim, Gramsci, söz konusu ikilikleri mutlaklaştırmadığını

¹² Buradaki “toplumsal grup” teriminin, “toplumsal sınıf” kavramı yerine kullanıldığına dikkat edilmelidir.

kanıtlamak amacıyla, *Defterler*'in en ünlü pasajlarından birinde, devlet kavramını diyalektik bir sentez halinde formüle eder: "Genel devlet kavramının, yeniden sivil toplum kavramına göndermede bulunulmasını gerektiren öğeleri içerdiği belirtilmelidir (bu bakımdan, denebilir ki, Devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya)" (1971: 262-63; 2007: 75).¹³ Buradaki terimlerin, aynı toplumsal bütünlüğün farklı yönlerine işaret ettiği kolaylıkla görülebilir.

Gramsci, kapsamını olabildiğince genişlettiği entegral devlet kavramı aracılığıyla, kapitalist toplumlardaki egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimini açıklamaya yönelik sınıf analizinin geliştirilmesi için yeni bir kuramsal model önerisinde bulunur. Hegemonya süreçleri ve aygıtları, bu kavramsal genişletme işlemiyle birlikte, devletin bütünlüğü bir bileşeni olarak incelenir (Buci-Glucksmann, 1980: 70, 93). Entegral devlet kavramı, egemenlik konumundaki sınıfın, öbür toplumsal sınıflar ve kesimler üzerindeki entelektüel-ahlaki liderliğinin açığa çıktığı hegemonik üstünlüğünün dikkate alınmasını kolaylaştırır. Böylece, zorlama işlevine dayalı bir baskı (tahakküm) aygıtına indirgenmekten kurtulan devlet, aynı zamanda, rıza ve oydaşmanın oluşumunda etkili olan hegemonik süreçlerin geliştiği bir uğrak olarak da kuramsallaştırılır.

Bu yaklaşım, Gramsci'nin, hegemonya kavramını değişik düzeylerde formüle ettiğini gösterir. Hegemonya, sınıf bilincinin ekonomik-korporatif aşamadan politik aşamaya doğru ilerlemeyi içeren bir ideolojik dönüşümü niteler (Gramsci, 1971: 181-82). Gramsci, hegemonik etkinlikleri devlet uğrağına *da* yerleştirirken, rıza ve oydaşmanın salt sivil toplumla sınırlandırılmayacağını vurgulamış olur. Aynı anlama gelmek üzere, devlet, baskı aygıtı olduğu kadar, hegemonya aygıtıdır da: "'Devlet' ile yalnızca hükümet aygıtı değil, aynı zamanda 'özel' 'hegemonya' aygıtı ya da sivil toplum da anlaşılmalıdır" (Gramsci, 1971: 261). Böylece, Gramsci, kapitalist toplumlarda devletin hegemonik süreçlerde de önemli işlevler üstlendiğini ileri sürer: "Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliğini yalnızca meşru gösterip koruduğu değil, yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinlikler bütünlüğüdür" (1971: 244). Hegemonik etkinlikleri devletin bir fonksiyonu olarak yorumlayan bu önerme, devletin bürokratik-kurumsal bir yapıya indirgenemeyeceği anlamına gelir. Devlet, hiç kuşkusuz, siyasal ve hukuksal alanlarda pratik-teknik etkinliklerin örgütlendiği kurumsal yapıları içerse de, geniş kitlelerin algılama süreçlerinin biçimlendiği ideolojik kerte de düzenleyici bir rol oynar. Başka bir deyişle, üstyapının iki farklı uğrağının aynı diyalektik bütünlük içinde yeniden bir araya gelmesi, gelişmiş kapitalist toplumlardaki sınıfsal temsil mekanizmalarında

¹³ Ayrıca bkz. Fontana (2002: 159; 2008: 90), Simon (1985: 71-72) ve Texier (1979: 49).

belirleyici sonuçlar doğurur. Sınırlı bir hegemonik görünüm kazanan politik toplum, liberal demokrasinin ideolojik-kurumsal yapısı (parlamento, seçimler, hukuk devleti, vb.) düşünüldüğünde, burjuva egemenliğinin gizemleştirilmesine katkıda bulunur. Toplumsal bilinç biçimleri alanında, “siyasal özgürlük” ve “halkın yönetimi” gibi kavramlarla desteklenen bakış açıları yaygınlaştığı ölçüde, verili iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi mümkün olur (Femia, 1987: 28).

Gramsci, hegemonik etkinlikleri sivil toplumun dışına da yansıtırken, “zorlama aygıtı olarak devlet” kavramı etrafında geliştirilen mekanik yaklaşımların sınırlandırıcı bağlamını aşmayı düşünür. Kapitalist uygarlığın köktenci eleştirisini içeren kültürel savaşım biçimlerine yönelik çözümlemenin başarısı, devletin entelektüel-ideolojik işlevlerle donatıldığını vurgulayacak yeni bakış açılarının oluşturulmasına bağlıdır. Gramsci, bu nedenle, “praksis felsefesinin modern kuramcısı” olarak değerlendirdiği Lenin’in Marksizme yaptığı önemli bir katkıyı bu alanda görür. Lenin, ekonomist akımın siyasal ve kuramsal görünümüne karşı mücadelesi sırasında, kültürel etkinliklerin önemini kavrayarak, hegemonya öğretisini “zorlama-olarak-devlet” kuramının tamamlayıcı ögesine dönüştürmüştü (Gramsci, 1995: 357). Etik-politik tarihi önemseyen praksis felsefesi de, “hegemonya uğraşımının, devlete ilişkin anlayışı bakımından özsel olduğunu” vurgular; ekonomik ve siyasal süreçlerin yanı sıra, kültürel süreçlere de ağırlık tanır (Gramsci, 1995: 345). Bu nedenle, karşıt sınıfsal oluşumlar arasındaki iktidar mücadelelerinin doğası, ancak hegemonik etkinliklerin belirleyici olduğu sivil toplum-devlet ilişkileri üzerinden anlaşılabilir. Sivil toplumda ideolojik formların gelişmesine yardımcı olacak örgütsel olanakların yaratılması ne kadar önemliyse, zorlama aygıtı olarak devletin entelektüel işlevlerle zenginleştirilmesi de o kadar önemlidir (Texier, 1979: 66).

Sınıflar arasındaki iktidar ve hegemonya mücadelelerine yaptığı vurgu, Gramsci’nin, geniş devlet kavramını tarihsel blokun yapısal kertesindeki güç ilişkileri bağlamında ele aldığını gösterir. Politik toplum ya da devletin, sivil toplumdaki oydaşma ve rıza süreçlerinin bütünüyle dışında ele alınması yöntemsal açıdan sorunludur. Gramsci, devletin egemen sınıf politikalarının meşrulaştırılmasındaki rolünü açığa çıkarmak üzere, sivil toplumdaki sosyal ilişkilerin de aslında iktidar mücadelesi bağlamında düşünülmesi gerektiğine işaret eder. Kapitalist toplumsal formasyonlarda, emek-sermaye çelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan güç ilişkileri, sivil toplum ile politik toplumun birlikte kuramsallaştırılmasını gerektirir. Gramsci’nin kuramındaki biçimiyle, entegral devlet —hegemonya işlevi sadece sivil toplumla sınırlandırılmadığı için— güç ilişkilerinde ekonomik-korporatif bakış açısının aşılmasını simgeler (Buci-Glucksmann, 1980: 91). Böyle bir devlet formu, yönetilenlerin aktif ya da pasif

rızasını elde etmeye çalıştığı ölçüde, ekonomik-korporatist tikelciliğin terk edildiği koşullarda gerçek bir olasılık durumuna gelebilir (Femia, 1987: 50).

Bu noktadan bakıldığında, hegemonyayı da içeren entegral devlet kavramının, sivil toplum-devlet ikiliğini bir çatışkı ilişkisine dönüştürerek mutlaklaştıran liberal sorunsalın tamamen uzağında konumlandığı açıktır. Gramsci'nin devlet konusundaki kuramsal yaklaşımı, Benedetto Croce'nin liberal modelinde öngörüldüğü gibi, üstyapının iki temel uğrağı arasındaki ayrıma organik bir nitelik kazandırılmasını reddeder. Ne var ki, burada yöntemsel açıdan liberal öngörünün tam tersini oluşturduğu düşünülebilecek olan bir başka kuramsal olasılık daha vardır. Özellikle Giovanni Gentile'nin faşizmi meşrulaştırmaya yönelik otoriter-devletçi yaklaşımında açığa çıktığı üzere, bu olasılık toplumla devlet arasındaki ayrımın belirsizleştirilmesine dayanır. Böyle bir durumda, devlet-sivil toplum ikiliğine karşılık gelen diktatörlük ve hegemonya arasındaki ayrım ortadan kalkarak, zor rızayla özdeşleşir. Politik toplumun "totaliter" bir görünüm kazanmasıyla sonuçlanacak olan bu özdeşleşme, hiçbir biçimde devletin "entegral" olduğu anlamına gelmez (Buci-Glucksmann, 1980: 93).

Gramsci'nin entegral devlet kavramı, politik toplumun sınırlarının yeni alanları kapsamaya başlamasına koşut bir biçimde, hegemonya aygıtlarının da aktarıldığı devlet aygıtının olağanüstü ölçekte genişlemesine işaret eder (Buci-Glucksmann, 1980: 105-06). Tarihsel blokun yapısal ve üstyapısal kertelerinin organik eklenmesi açısından önem taşıyan bu genişleme, devletin entegral niteliğinin ekonomik kerte de yankılanmasıyla yakından ilişkilidir. Aslında, siyasal egemenliğin yeniden üretimine katkıda bulunan bütün üstyapısal süreçler sınıfsal bir bağlamda biçimlendiği için, devletin entegral bir yapı halinde kuramsallaştırılması ekonomi alanındaki organik ilişkileri varsaymak durumundadır. Gramsci, bu konudaki kuramsal titizliği nedeniyle, devleti açıklamaya çalışan diyalektik bir perspektifin, ekonomik kertenin nesnel özgüllüklerine odaklanması gerektiğini düşünür; zira, modern kapitalist toplumun temel sınıfları olan burjuvazi ve işçi sınıfı açısından, devlet "ancak belirli bir ekonomi dünyasının, belirli bir üretim sisteminin somut formu olarak kavranabilir" (1971: 116; 1992: 229). Bununla birlikte, entegral devlet kavramı, sınıfsal üstünlük biçimlerini dolaysız bir biçimde ekonomik süreçlerin etkisiyle sınırlandıran bakış açısını yadsır. Dolayısıyla, bu kavram liberal ya da sosyalist ekonomizmin değişik türlerinin radikal bir eleştirisi olarak da yorumlanabilir (Buci-Glucksmann, 1980: 111).

Gramsci, kendi siyaset kuramının yapısalci-işlevselci yaklaşımların ötesine geçmesini olanaklı kılan entegral devlet sorunsalını geliştirirken, geniş devlet kavramının tarihsel olarak belirlendiğine işaret eder: Bu siyasal form, sadece

modern devletin bir niteliğidir. Nitekim, entegral devletin ayrılmaz bir yönünü oluşturan hegemonya kavramı da, Gramsci'nin kuramında, asıl olarak modern kapitalist toplumlardaki sınıfsal üstünlük ilişkilerini açıklamaya yöneliktir. Devletin hegemonik süreçlerdeki etkinliğini vurgulamak amacıyla ayrıştırılan entegral nitelik, örneğin, antik ya da feodal toplumsal formasyonların bir özelliği değildir (Sassoon, 1987: 113). Modern devlet, önceki tarihsel dönemlerde görülen eski devlet tiplerinin aksine, toplumsal tutunumla ilişkili işlevleri de üstlenmiştir. Kapitalist devletin erken biçimleri bile, farklı toplumsal ya da sınıfsal oluşumların özerklik eğilimini ortadan kaldıracabilecek yetenekte değildir; sınıflar arasında hegemonik ilişkileri güçlendirecek olan organik entegrasyon süreçleri, ancak belirli bir tarihsel aşamada modern devletin gelişmesiyle gündeme gelir (Martin, 1998: 68). Hegemonik üstünlüğün dikkat çekici bir görünümünü oluşturan toplumsal tutunum ya da entegrasyon işlevi, modern devleti antik ve feodal devlet tiplerinden ayrıştırmamıza yardımcı olan önemli bir ölçüttür.

Gramsci, antik ya da feodal dönemdeki devlet biçimlerini çözümlerken, merkezileşme dinamiklerinin, ne siyasal-teritoryal ne de toplumsal bakımdan, gelişkin bir düzeye ulaşmadığına dikkat çeker. Her iki tarihsel aşamada da, devlet, bir ölçüde “toplumsal grupların mekanik bir bloku”ndan ibaretti; bu nedenle, bağımlı gruplar ya da sınıflar, merkezi iktidarın her zaman mümkün olmayan siyasal denetiminden uzakta, kendi varoluşlarını sürdürebiliyor, hattâ kendilerine özgü kurumsal yapıları geliştirebiliyorlardı. Bu kurumların kimi zaman devlet işlevlerini yerine getiriyor olması, devletin aslında “toplumsal grupların bir federasyonu” olarak yapılandığı anlamına geliyordu. Gramsci'ye göre, bu grupların özerk bir biçimde yerine getirdikleri işlevler arasındaki eşgüdüm eksikliği, belirli tarihsel kriz uğraklarında neredeyse “ikili iktidar” durumunun bir göstergesine dönüşmekteydi. Kuşkusuz, bütün bağımlı kesimlerin aynı özerklik eğiliminden yararlandığı söylenemezdi; nitekim, antik dönemde köleler, ortaçağda ise proleterler, serfler ve köylüler kendi sınıfsal özerkliklerini ilan edebilecek durumda değildi (Gramsci, 1971: 54). Bu tarihsel formasyonlarda ortaya çıkan ilkel devlet formu, egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki farklı ilişki biçimlerini oydaşma doğrultusunda geliştirmesine yardımcı olacak siyasal, toplumsal ya da ekonomik olanaklardan yoksundu (Femia, 1987: 49). Buna karşılık, kapitalist devlet, antik ya da feodal devletten farklı olarak, geçmiş dönemin özerk toplumsal sınıflarının “mekanik bloku”nu, yeni tarihsel blokun “yönetici ve egemen grubunun [sınıfının -MY] etkin hegemonyası”na bağımlı kılar (Gramsci, 1971: 54). Başka bir deyişle, modern burjuva devleti, yeni koşullar altında sivil toplumun değişik örgütsel biçimleri (siyasal partiler, dernekler, sendikalar, kültürel örgütlenmeler, vb.) aracılığıyla sürdürülen toplumsal-siyasal özerklik eğilimlerini kendi denetimine almaya yönelir (Martin, 1998: 68).

Burjuva politik toplumuna ilişkin bu önemli saptama, *Hapishane Defterleri*'nde sınıfsal terimlerle çözümlenen modern devletin, egemenlik ilişkilerinin yeniden üretiminde yerine getirdiği benzersiz işlevi açığa çıkarır. Gerçekten de, Gramsci'nin kuramsal yaklaşımına göre, devletin başlıca işlevlerinden biri, bağımlı sınıflar karşısında yönetici sınıfın birliğinin sağlanmasıyla ilişkilidir: "Yönetici sınıfların tarihsel birliği devlette gerçekleşir" (Gramsci, 1971: 52). Bu açıdan bakıldığında, yönetici sınıfların tarihini aynı zamanda "devletlerin ya da devlet topluluklarının tarihi" olarak da okumak olanaklıdır. Ne var ki, egemen sınıfın içsel birliğini sağlamaya yönelik devlet etkinliği, biçimsel anlamda salt hukuksal ve siyasal nitelikli dolayım mekanizmaları bağlamında konumlandırılmaz. Her ne kadar üstyapısal düzeydeki hukuksal ve siyasal dolayımlarla biçimlense de, yönetici sınıfın tarihsel birliği "somut olarak, devlet ya da politik toplum ile 'sivil toplum' arasındaki organik ilişkilerden kaynaklanır" (Gramsci, 1971: 52). Egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimindeki hegemonik tutunum işlevi dolayısıyla, devletin basit bir yönetsel-bürokratik zorlama aygıtına indirgenmesi mümkün değildir.

Gramsci, entegral devletin hegemonik niteliğini vurgulamak amacıyla, kimi zaman "etik devlet" (*stato etico*) kavramına başvurur. Felsefi kökenleri Hegel'in sivil toplum-devlet ikiliği konusundaki kuramsal modeline kadar uzanan bu kavram, devletin kendiliğinden rızaya dayalı hegemonik üstünlüğün oluşturulmasındaki eğitsel işlevini açığa çıkarmaya yöneliktir. Etik devlet ya da "kültürel devlet" kavramı, yurttaşlar topluluğunun geniş kesimlerinin belirli bir uygarlık ya da kültürel gelişim düzeyine yükseltilmesi işleviyle donatılan devlet biçimini niteler. Devletin somut bir etik-politik proje içerisinde yerine getirdiği eğitsel işlev, öncelikli olarak, yönetici sınıfların gereksinmelerini karşılamak amacıyla, üretici güçlerin geliştirilmesini amaçlar (Gramsci, 1971: 258). Gramsci, daha *L'Ordine Nuovo* dönemindeki yazılarından itibaren, ekonomi, toplum ve devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerde ortaya çıkan dönüşüm dinamiklerine dikkat çekmişti. *Hapishane Defterleri*'ndeki etik devlet kavramı, üretici güçlerin gelişiminde belirleyici bir rol oynayan devletin geçirdiği değişimi niteler (Sassoon, 1987: 114-15). Bu yaklaşım, devletin sivil toplum uğrağındaki özgül eğitsel işlevlerine yaptığı vurgu dolayısıyla, Hegel'in *sittlichkeit* (etik yaşam) konusundaki çözümlemesini anımsatır.¹⁴ Etik devlet, Hegel'in kuramsal modelinde, bir dizi siyasal ve korporatif dolayım aracılığıyla, nüfusun geniş kitlelerinin etik yaşam doğrultusunda eğitilmesini öngörür. Gramsci, devletin gerek yapısal gerek üstyapısal kerteedeki işlevlerine işaret ederken, Hegelci idealizmin önemli bir kavramı olan *sittlichkeit* yerine, hiç kuşkusuz, tarihsel materyalizmin kavramlarını (üretici güçler, sınıf çıkarı, vb.) kullanır.

14 Bu konuda ayrıca bkz. Migliaro ve Misuraca (1982: 81).

Gramsci, devletin etik niteliğinin açığa çıkarılmasıyla ilgili olarak, eğitim ve hukuk alanlarına özel bir ilgi gösterir. Bu iki alan, sivil toplumdaki rıza ve oydaşma süreçlerinin biçimlendirilmesinde yerine getirdikleri işlevler dolayısıyla, devletin kurumsal-ideolojik yapılanması bakımından son derece önemlidir. Toplumsal formasyondaki hegemonik üstünlüğün yeniden üretimi bağlamında düşünüldüğünde, “olumlu eğitsel işlevi” temsil eden okul ile “baskıcı ve olumsuz eğitsel işlevi” temsil eden mahkemeler, devletin en önemli etkinlik alanları arasında yer alır (Gramsci, 1971: 258). Bununla birlikte, devletin eğitsel işlevine yönelik vurgulama, toplumsal oydaşmanın sağlanmasına yönelik hegemonik süreçlerin bütünüyle devletin denetimi altında gerçekleştiği anlamına gelmez. Gramsci, bu nedenle, rızanın üretilmesiyle ilişkili süreçlerin, öncelikli olarak, devletin resmi örgütlenmesinin dışında, “yönetici sınıfların siyasal ve kültürel hegemonya aygıtını oluşturan” özel nitelikli girişim ve etkinliklerle ortaya çıktığını belirtir (1971: 258).

Öte yandan, etik devlet kavramının, egemen sınıfın kesimsel çıkarlarının aşılmasını ve öbür toplumsal kesimleri kapsamaya yönelik bir politika izlenmesini gerektirdiği de vurgulanmalıdır. Hegemonya savaşımı, öncelikle, sınıfsal güç dengelerindeki nitel değişimleri destekleyecek türden tavizlerin kabul edilmesini de zorunlu olarak içerir. Devletin etik bir nitelik kazanmasının yolu, toplumsal ve siyasal örgütlenme tarzındaki düzenlemelere koşut olarak, egemen sınıfın diğer toplumsal sınıflar ve fraksiyonlar karşısında kapsayıcı politikalar geliştirmesinden geçer. Gramsci, bu noktada, tarihsel blokun belirleyici sınıf ilişkilerini ve egemen sınıfın özsel çıkarlarını ortadan kaldırmayı amaçlamayan ittifak politikalarının yaşama geçirilmesini etik devletin temel bir koşulu olarak saptar. Hegemonik üstünlük, ancak ittifak kurulacak sınıf ve kesimlerin istemlerinin, görece kabul edilebilir bir uzlaşma dengesi içerisinde dikkate alınmasına bağlıdır: “Hiç kuşkusuz, hegemonya olgusu, üzerinde hegemonya uygulanacak grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmasını; başka bir deyişle, yönetici grubun ekonomik-korporatif türden tavizlerde bulunmasını öngörür. Ancak, yine hiç kuşku yoktur ki, böyle tavizler ve böyle bir uzlaşma özsel olana dokunamaz” (Gramsci, 1971: 161). Tarihsel blokun üstyapısının önemli bir kertesini oluşturan devlet, ulusal düzeyde nüfusun geniş kitlelerinin “bilinçli denetim” altında tutulmasını zorunlu kılar. Bu noktadan bakıldığında, kitlelerle “ideolojik ve duygusal” nitelikli bir ilişki kurulduğu ve onların gereksinimleri karşısında duyarlı olunduğu ölçüde, bir denetim uğrağı olarak devletin hegemonik süreçlerde etkinlik kazanması mümkün olacaktır (Gramsci, 1985: 215).

Etik devletin biçimlenişini yapısal kertedeki tavizlerle ilişkilendiren bu yaklaşım, kapitalist toplumda burjuvazinin devlet alanında ortaya çıkmasına

katkıda bulunduğu olağandışı değişim dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Burjuvazi, önceki tarihsel formasyonların egemen sınıflarından farklı olarak, bir yandan hukuk anlayışında, öbür yandan da devlet işlevlerinde köktenci bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Gramsci, burjuvazinin tarihsel kapasitesine bağladığı bu “devrim”i, hukuk ve devletin etik bir içerik kazanmasıyla anlamlandırır. Önceki yönetici sınıflar, bağlı oldukları muhafazakar yaşam tarzının gerektirdiği gibi, kendi sınıfsal varoluş alanlarına diğer sınıflardan gelebilecek katılım istemleri karşısında olumsuz ve dışlayıcı bir tutum takınmışlardı. Buna karşılık, burjuvazi, sınıfsal konumunu kapalı kast benzeri bir yapının kine benzetmek yerine, “teknik” ve “ideolojik” açılardan, kendi etkinlik alanını diğer sınıfların kimi öğelerinin organik katılımına açmıştır. Burjuvazinin önemli bir özelliği, kendini diğer toplumsal kesimleri (hattâ, “bütün toplumu”) soğurma yeteneğine sahip bir sınıf olarak sunmasıdır (Gramsci, 1971: 260). Bu sınıf, sürekli değişim içinde bulunan bir toplumsal kategori olarak, diğer sınıfları kendi kültürel ve ekonomik düzeyine doğru geliştirdiği yolundaki iddiasını ideolojik hegemonyasının tipik bir bileşenine dönüştürür.¹⁵

Ne var ki, tarihsel süreç içerisinde burjuvazi bu niteliğini yitirmeye başlamıştır. Bu sınıf, kendi egemenliğini ve hegemonik üstünlüğünü oluşturmaya yönelik savaşımı sırasında başarıyla uyguladığı politikaları artık kolaylıkla sürdüremez duruma gelmiştir. Gramsci’ye göre, diğer toplumsal kesimleri soğurmasını sağlayan toplumsal-ekonomik olanaklar tarihsel sınırlarına ulaştınca, burjuva sınıfı genişleme yeteneğini sürdüremez olmuştur. Burjuvazi, bir yandan sınıfsal olarak “doygunluk” aşamasına gelmiş, öbür yandan da kendi içinde ortaya çıkan çözülüş dinamiklerinin yol açtığı ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmış, diğer sınıfları soğurmak bir yana kendi içindeki kimi kesimlerin uzaklaşmasını bile engelleyememiştir. Bu sınıf, genişleme olanaklarına sahip olduğu dönemlerde görece başarılı bir biçimde kullandığı devlet aygıtını ve hukuk düzenini, artık toplumsal ilerleme doğrultusunda işlevselleştirmekte yetersiz kalmaktadır (Gramsci, 1971: 260). Dolayısıyla, burjuvazinin etik devlet hedefini hayata geçirebilmesi tarihsel olarak mümkün değildir; Hegel’in etik devlete ilişkin ideolojik-politik öngörüsü, burjuvazinin sınıfsal ilerlemesinin henüz sınırsız gibi görüldüğü, bütün insanlığın burjuvalaşacağını ileri süren ütöpik yaklaşımların popüler olduğu bir döneme aitti. Oysa, etik devletin kurulması, yalnızca yöneten ve yönetilen kesimler arasındaki sınıfsal ayrımların ortadan kaldırılmasını değil, aynı zamanda hem bir sınıf olarak kendi varlığının, hem de devletin sona ermesini hedefleyen bir sınıfın iktidarını gerektirir (Gramsci, 1971: 258-59). Başka bir deyişle, gerçek etik devlet, ancak, bütün toplumu soğurma yeteneğinde olan bir

¹⁵ Kapitalist toplumda, devletin işlevlerinde nitel bir farklılaşmanın ortaya çıkışını, örneğin devletin bir “eğitici” olarak etkinlik göstermesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir (Gramsci, 1971: 260).

sınıf tarafından kurulabilir; bu sınıf, Gramsci'ye göre, kendisini olduğu kadar devleti de sona erdirmeyi hedefleyen tek sınıf olan işçi sınıfıdır (bkz. Bellamy ve Schecter, 1993: 125).

Buraya kadarki açıklamaları özetlemek gerekirse, Gramsci, devletin eğitsel işlevini vurgulayan önermeyi kendi kuramsal modelinin kurucu bileşenleri arasına yerleştirir. Bu yaklaşım, daha önce de belirttiğim gibi, devletin etkinlik alanını zorlama ve baskı işlevlerinin ötesine doğru genişleterek, devlet aygıtlarının hegemonyanın örgütlenmesindeki kritik konumlarına göndermede bulunan temel saptamayla koşutluk içindedir. Devletin zorlama işlevi, üretim süreçleriyle kitlelerin ideolojik-politik formasyonu arasında uygun bir denge yaratmayı hedefleyen “biçimlendirici ve eğitsel” etkinliklerden ayrı düşünülemez (Buci-Glucksmann, 1980: 92). Devletin yerine getirdiği bu etkinlik biçimleri, “yeni ve daha yüksek uygarlık tiplerini” oluşturmaya yöneliktir. Devlet, “ekonomik üretim aygıtı”nın kesintisiz gelişimini güvence altına alabilmek için, uygarlığın verili koşullara uyarlanmasıyla ilişkili süreçleri ve geniş yığınların ahlaki yapılarının yeniden üretilmesini amaçlayan etkinlikleri kendi gözetimi altında bulundurur (Gramsci, 1971: 242). Devletin başka örgütlenme biçimleriyle kıyaslanamayacak olan bu benzersiz konumu, “yeni bir uygarlık tipi ya da düzeyi yaratmaya yöneldiği ölçüde” (Gramsci, 1971: 247), eğitsel bir nitelik kazanmasıyla yakından bağlantılıdır. “Eğitici olarak devlet” kavramı, kapitalist toplumsal formasyonlarda devletin, tarihsel blokun üstyapısal kertesinde yerine getirdiği kritik önemdeki diğer işlevlerle birlikte, egemen sınıf ve fraksiyonların özsel değerlerinin (yani kültürel, ideolojik ve politik *ethos*'unun) taşıyıcılığını yaptığı anlamına gelir (Fontana, 2008: 91).

Hiç kuşkusuz, devletin rızanın yeniden üretimindeki rolüne yapılan vurgulama, baskı aygıtında cisimlenen diktatörlük ya da tahakküm işlevlerinin bütünüyle ortadan kalktığı biçimde yorumlanmamalıdır. Devlet, belli bir uygarlık ya da yurttaş tipi yaratmaya yönelik etkinliklerinde, kolektif yaşamdaki sosyo-kültürel biçimlerden bazılarını tasfiye edip bazılarının yaygınlık kazanmasına çalışırken hukuk ve eğitimden alabildiğince yararlanır.¹⁶ Bu noktada, Fontana'nın (2008: 92) da işaret ettiği üzere, Gramsci'nin kuramsal modelinde, eğitsel devlet kavramının birbiriyle bağlantılı iki ayrı düzlemde sorunsallaştırıldığı saptanabilir. Bunlardan birincisi, “yeni bir uygarlık tipinin yaratılması” hedefiyle ilişkili olarak, devletin

16 Fontana, Gramsci'nin sorunsalında da görüldüğü üzere, devletin eğitsel niteliğini vurgulayan bu kuramsal pozisyonun entelektüel kökenlerinin, klasik düşünörlere (örneğin, Platon, Aristoteles, Hegel, Rousseau, Vico, vb.) kadar uzatılabileceğine işaret ediyor. Antik Yunan ve Roma siyaset felsefesindeki *polis* ve *civitas* kavramları, devletin, genellikle ilgili işlevlerine olduğu kadar, yurttaşların tinsel varlıklarının eğitilmesi ya da biçimlendirilmesini amaçlayan kültürel-ideolojik işlevlerine de yapılan göndermeleri içerir (Fontana, 2008: 91; 2002: 162).

ekonomik, teknolojik ve bilimsel alanlarda yerine getirdiği düzenleme işlevlerini açığa çıkarmaya yöneliktir. İkincisi ise, üstyapısal kerte de kültürel, ideolojik ve ahlaki alanlardaki hegemonik süreçlerle ilişkili olarak, devletin üstlendiği etik-politik ve ahlaki-entelektüel liderlik işlevini vurgulamaya yöneliktir.

Sonuç Yerine

Gramsci'nin devlet konusundaki kuramsal çözümlemesi, *Hapishane Defterleri*'nde geliştirilen daha geniş kapsamlı açıklama modelinin organik bir parçasını oluşturur. Egemenlik, hegemonya, aydınlar, tarihsel blok gibi diğer önemli kavramlara dayanan bu çözümleme biçimi, Marx ve Engels tarafından temelleri atılan kuramsal geleneğin kurucu önermeleri üzerinde yükselir. Gramsci, tarihsel maddeciliğin temel metinlerinde oluşturulan sorunsala uygun olarak, sınıf analizinin kuramsal araçlarından yararlanır. Kendinde bir nesneye dönüştürmeksizin incelemeye özen gösterdiği devleti, sınıf ilişkileri içindeki özgül ya da ayrıcalıklı konumunu açığa çıkarmaya çalışarak kuramsallaştırır.

Gramsci'nin devlet kuramının sınıf belirlenimli olduğu son derece açıktır. Devletin belirleyici işlevler üstlendiği sınıf ilişkilerini koşullandıran egemenlik ve hegemonya süreçleri konusundaki yaklaşımı, siyasal kerte ye ve devlete ilişkin daha ayrıntılı bir bakış açısı geliştirmesini gerektirmiştir. Gramsci, bu kuramsal zorunluluk dolayısıyla, devleti, kurumsalcı yaklaşımların dar bakış açısından uzaklaşarak, tarihsel bloğun içerdiği yapı-üstyapı ilişkilerinin karmaşık bütünlüğü içinde çözümler. Devletin, toplumsal-sınıfsal ilişkilerin dışında yer alan bağlantısız bir kurumsal araca indirgenerek incelenmesinin yöntemsel bakımdan hatalı olduğunu vurgular.

Devleti tarihsel bloğun nesnel ilişkileri içinde incelemeyi öneren bu yaklaşım, üstyapısal kerte de dikotomik alanları da, karmaşık eklemleme biçimlerini dikkate alarak kuramsallaştırmayı gerektirir. Gramsci, bu nedenle, tarihsel bloğun kerteleri arasındaki zorunlu karşılıklıktan hareketle, yöntemsel gerekçelerle ayrıştırdığı sivil toplum ve devlet uğraklarını eklemlemiş bir bütün halinde kurgular. Zira, devleti sivil toplumdan ayrıştırmak analitik bakımdan gerekli olsa da, uğraklar arasındaki ayrılığın mutlaklaştırılması yöntemsel düzlemde indirgemeciliğe yol açacaktır. Nitekim, Gramsci, *Defterler*'deki en çarpıcı uyarılarından birinde, devletin sivil toplumdaki kökenlerini açığa çıkarmak üzere, bu iki alanı ayrıştırmaya yardımcı olan "yöntemsel ayırım"ın "organik bir ayırım"a dönüştürülmesini hatalı bulur (1971: 159-60). Devlet-sivil toplum ayrımı, kapitalist toplumdaki sınıf egemenliğinin farklı modalitelerini formüle etmeye yardımcı olduğu ölçüde yararlıdır.

Gramsci, bu makalede açıklamaya çalıştığım üzere, devleti iki farklı görünümü içerisinde çözümlerken, kendi bakış açısını bu ayrımla sınırlandırmaksızın, devletin sivil toplumla organik bütünlüğünü vurgulamaya özen gösterir. Böylece, yöntemsel düzlemdeki ayrıştırma işlemi, devletin, Gramscici sorunsaldaki birinci görünümünü oluşturmaya yardımcı olurken; ikinci görünümle ilişkilendirdiğim geniş devlet kavramı, devlet ile sivil toplum arasındaki karmaşık eklemlenmenin kuramsallaştırılmasına katkıda bulunur. Üstyapının bu iki düzeyi arasındaki organik bağlantının öne çıkarılması, devletin kökenlerinin sivil toplumdaki sınıfsal ilişkilerde bulunduğu yolundaki klasik tez etrafında geliştirilen geleneksel-ortodoks yaklaşımla koşutluk içindedir. Gramsci'nin devletin ikinci görünümü bağlamında geliştirdiği kuramsal model, aynı zamanda, toplumsal-siyasal egemenlik süreçlerinin sivil alanın çok daha ötesine doğru yayıldığını da gösterir. Aynı anlama gelmek üzere, bu özgül çözümleme biçimi, sivil toplumdaki karmaşık ilişkiler örüntüsünün, devlet alanında da yankılandığını kavramamızı kolaylaştırır.

Kaynakça

- Bellamy, Richard ve Darrow Schecter (1993), *Gramsci and the Italian State*, Manchester ve New York: Manchester University Press.
- Boggs, Carl (1984), *The Two Revolutions: Antonio Gramsci and the Dilemmas of Western Marxism*, Boston, MA: South End Press.
- Buci-Glucksmann, Christine (1980), *Gramsci and the State*, çev. David Fernbach, Londra: Lawrence and Wishart.
- Femia, Joseph V. (1987), *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*, Oxford: Clarendon Press.
- Fontana, Benedetto (2002), "Gramsci on Politics and State," *Journal of Classical Sociology*, 2 (2), 157-78.
- Fontana, Benedetto (2008), "Hegemony and Power in Gramsci," ed. Richard Howson ve Kylie Smith, *Hegemony: Studies in Consensus and Coercion*, Londra ve New York: Routledge, 80-106.
- Gramsci, Antonio (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, Antonio (1985), *Selections from Cultural Writings*, ed. David Forgacs ve Geoffrey Nowell Smith, çev. William Boelhower, Londra: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, Antonio (1992), *Prison Notebooks*, c. 1, ed. Joseph A. Buttigieg, çev. Joseph A. Buttigieg ve Antonio Callari, New York: Columbia University Press.

- Gramsci, Antonio (1994), *Letters from Prison*, c. 2, ed. Frank Rosengarten, çev. Raymond Rosenthal, New York: Columbia University Press.
- Gramsci, Antonio (1995), *Further Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Derek Boothman, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gramsci, Antonio (1996), *Prison Notebooks*, c. 2, ed. ve çev. Joseph A. Buttigieg, New York: Columbia University Press.
- Gramsci, Antonio (2007), *Prison Notebooks*, c. 3, ed. ve çev. Joseph A. Buttigieg, New York: Columbia University Press.
- Jones, Steve (2006), *Antonio Gramsci*, Londra ve New York: Routledge.
- Martin, James (1998), *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction*, Londra: Macmillan.
- Migliaro, Luis Razeto ve Pasquale Misuraca (1982), "The Theory of Modern Bureaucracy," ed. Anne Showstack Sassoon, *Approaches to Gramsci*, Londra: Writers and Readers, 70-91.
- Sassoon, Anne Showstack (1987), *Gramsci's Politics*, 2. baskı, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Simon, Roger (1985), *Gramsci's Political Thought: An Introduction*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Texier, Jacques (1979), "Gramsci, Theoretician of the Superstructures: On the Concept of Civil Society," ed. Chantal Mouffe, *Gramsci and Marxist Theory*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 48-79.
- Yetiş, Mehmet (2002), "Gramsci ve Aydınlar," *Mülkiye*, XXVI (236), 217-45.
- Yetiş, Mehmet (2003), "Marx ve Sivil Toplum," *Praksis*, 10, 35-72.
- Yetiş, Mehmet (2009), "Antonio Gramsci," ed. Çetin Veysal, *1900'den Günümüze Büyük Düşünürler*, c. 1, İstanbul: Etik Yayınları, 119-72.